

ШЫН

№ 149
(17793)

2009 чылдың
декабрь 17,
четверг

Садар өртээ
4 рубль.

Ниитилел-политиктиг солун • 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

Юбилейиңер-биле, хүндүлүг угбавыс!

Эки турачы В.Ч. Байлак.

Чадаана хоорайда кожуун чагыргазының даргазы Анатолий Тюлюшке
Вера Чүлдүмовна Байлакка дамчыдары-биле

Эргим хүндүлүг Вера Чүлдүмовна!
Немец-фашисттер эжелекчилерден Силерниң хостап турганыңар Ровно хоорайның Силерге четтиргенин илередип чоруур чурттаачыларыңардан 85 харлаан юбилейиңер-биле чүректин ханызыңардан байыр чедиришкени болгаш чылыг, найыралчы күзээш-киннерни хүлээп ап көрүңер.
Силерге, Вера Чүлдүмовна, быжыг кадыкшылды, аас-кежиин, хөй-хөй чылдарда чурттаарыңарны, чаагай чорукту болгаш чоок кижилериңерниң оңуп читпес ынакшылын, сагыш салышкынын күзедивис.

Совет улуска аар-берге турган дайын чылдарында акы-дуңмалышкы холун сунуп, Совет Армияның хүрээленинге каржы дайзынга удур амы-тынын харамнанмай демисежип турган тыва эки турачыларыңар маадырлыг чоруун кажан-даа утпас бис.
Хүндүктел болгаш өөрүп четтиришкени-биле,
Ровно хоорайның даргазы Владимир ХОМКО.
Ровно хоорайның хоочуннар чөвүлелиниң даргазы Аркадий АБУШЕВИЧ.

Эргим хүндүлүг Вера Чүлдүмовна!
Силерниң кайгамчык база улуг хүндүктелге төлөптүг юбилейиңер таварыштыр чүректин ханызыңардан байыр чедирерин чөпшээрел көрүңер!
Кадыг-дошкун дайын чылдарында, бодуңарның аныяк үеңерде, силер тыва эки турачылар-биле кады амы-тыныңарны бодавайн, эрес-дидим маадырлыг тулчуп, улуг чуртувус – Совет Эвилелиниң база бодуңарның төрөөн Тываңарның келир үезин алдарлыгы-биле камгалап, дайынчы кижиниң төөгүлүг хүлээлгезин ыдыкты-биле күүсеткен Силер.
Тываның алдарлыг кызы, эргим Вера Чүлдүмовна! Силер тайбың үеде база амыр-дыжыңарны бодавайн ажылдап, республиканың экономиказын көдүрүп, аныяктар база херээжен чон ортузунга кижизидилге болгаш тайылбыр ажылын чорудуп келдинер.

Силер он оолдарны болгаш кыстарны төлөптүг кижилер кылдыр өстүрүп кижизиткен Силер. Ол дээш Силерге республиканың «Маадыр ие» хүндүлүг адын тывыскаң.
Хүндүлүг Вера Чүлдүмовна! Бистерге, аныяк салгалга, кылган бүгү-ле чүүлдеринер дээш Силерге мөгейдивис база сеткиливис ханызыңардан өөрүп четтиргенивисти хүлээп ап көрүңер.
Силерге быжыг кадыкшылды, аас-кежики, өөрүшкүнү, амыр-тайбыңны база чоок кижилериңерниң сагыш салышкынын, ынакшылды күзедивис!
Улуг хүндүктел-биле,
Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

РЕДАКЦИЯДАН: Дайынның кадыг-дошкун чылдарында акы-дуңмалышкы Украинаны хостаарыңа дидим киришкеш, тайбың чылдарда маадырлыг күш-ажылы-биле база чангыс чер-чурттугларыңа үлгерчижек бооп, чымчак ие сеткили-биле ажы-төлүн, дөргүл-төрелдерин, кады-кожа чонун өөртүп, маадырлыг херээ дээш Ровно хоорайның чурттаачыларыңа ам-даа хүндүледип чоруур хоочунууска юбилейи-биле холбаштыр «ШЫН» солунуң коллективи изиг байырын чедирип тур. Азыраан малыңар арбыдазын, ал-бодуңар кадык чоруңар, үүлөңер бүдүңгүр болзун деп сеткиливис ханызыңардан йөрээп тур бис, хүндүлүг Вера Чүлдүмовна!

«ШЫН» СОЛУНУҢ КОЛЛЕКТИВИ.

Мөөрей, мөөрей...

БАЗА КАТАП ТИИЛЭЭН

Ийн хүн үргүлчүлээн «Ак-оолдуң игили» мөөрей доозулган. Декабрь 15-те, кежээкиниң 5 шакта, Улусчу чогаадылга бажыңыга тиелекчилерниң Гала-концерти болган. Ооң мурнунда мөөрейниң киржикчилеринге байыр чедиришкени болган.

ТР-ниң Культура болгаш туризм сайыды В.О. Донгак, ТР-ниң Чазааның чанында Гуманитарлыг шинчилелдер институтунуң ажилдакчызы, уран чүүл эртемнериниң доктору В.Ю. Сюсюкей олар мөөрейге чедишкенин киришкенерге байыр чедирип, моон соңгаар-даа чогаадыкчы салым-чаяанын бедидип, өгбелерден

дамчып келген игиливисти делегейге алдаржыдарын күзеп, тураскаал суй белектерни тывыскаң. Ак-оол Дембирелович Кара-Салдың чурту Чыргакы сумузуңуң чагырыкчызы база алдарлыг игилчинин уруглары Айлаңмаа, Чойганмаа, Сайлыкмаа угбашкылар чыылган чонга болгаш мөөрейниң киржикчилеринге оларның ачазын дөзеп, игилди алдаржыдып чорууру дээш, мөөрейниң киржикчилеринге өөрүп четтиргенин илередип, боодал чечектерни, суй белектерни сөңнээн.

«Ак-оолдуң игили—2009» мөөрейниң тиелекчилеринге байырлыг байдалга шаңналдарны тывыскаң. **Гран-при шаңналын** ат-сураа билдингир апарган аныяк хөгжүмчү **Евгений Сарыглар** (Барыын-Хемчик кожуун) чаалап алган. Евгений Сарыглар ооң мурнунда база мын-

дыг мөөрейниң Гран-при шаңналын ап турган. Мөгелер канчап катап-катап шүглүр ийик, Евгений база ам ийи удаа дээди шаңналды ап, кымга-даа алдырбайн турары бодур. Тиелекчиге 10 муң рубльдин шаңналының сертификадын тывыскаң. Мөөрейниң **лауреаттары аттарга** төлөптүг болганнар: 1-ги чаданың — **Ай-Хаан Ооржак** (Кызыл); 2-ги чаданың — **Алексей Ховалыг** (Чөөн-Хемчик); 3-кү чаданың — **Меңги Монгуш** (Чөөн-Хемчик). **Дипломантылар:** 1-ги черде **Чодураа Тумат** (Кызыл); 2-ги черде **Байлак Сарыглар** (Барыын-Хемчик); 3-кү черде **Айдыс Монгуш** (Кызыл). Лауреаттарга болгаш дипломантыларга акша шаңналдарын тывыскаң.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.
Ай-кыс МАСПЫК-ООЛДУҢ
тырттырган чуруктары.

Гран-при шаңналының эдилекчизи Евгений Сарыглар.

Солун медээ

КРЕМЛЬ ЕЛКАЗЫНЧЕ — АЯН

«Мээң авамны Арияда Самбайлык дээр. Ол ажил кылырда черле турбас, эчизинге чедир кылыр киж. Мен өзүп келгеш, эки эртем чедип алгаш, алган акша-шалыңымны чыып тургаш, авамны эдертип алгаш, делегейни кезип, көргүзөр мен» дээн Чаа-Хөл ортумак школазының чедиги клазының өөреникчизи Аян Самбайлыктын чогаадындан үзүндүлөр кандыг-даа аваның сеткилинге уярадыр дегбейн барып шыдавас. Аян — кла-

зында эш-өөрү-биле эпиг-найыралдыг, дузааргак болгаш кызымак киж. Оон бижээни «Подростковая преступность и наркомания: взгляд изнутри» деп реферады республикага эки түңнелдиг ажилдарның санынче кирип, Аянны Россияның Президентизинин Елказынга чедер тыва школачыларның санынче кириген.

Аян клазының даргазы, ол хөглүг-баштак болгаш чурумуг, кижилерге ынак, спорт школазында

бокс секциясында, уран чүүл школазында домбра клазында хостуг үезинде барып, кичээлдеп турар.

Аянга эки дыштанырын, чурттуң өске девискээрлеринден боду ышкаш эш-өөрлери-биле найыралдыг харылзааны тудуп, күзелдери боттанырын йөрээп каалы.

Айлаң ДАРЖАА.

ЧУРУКТА: Аян Самбайлык чаңгысклассчылары-биле кады. Авторнуң тырттырган чуруу.

ХҮННҮҢ КОЛ АЙТЫРЫЫ: БЮДЖЕТ

БИРГИ НОМЧУЛГАДА ХҮЛЭЭП АЛГАН

Дүүн, декабрь 16-да, Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының сессиязынга «2010 чылда болгаш 2011 база 2012 чылдарның планныг үезинде Тыва Республиканың республика бюджетинин дугайында» республика Хоойлузунуң төлөвилелинин бирги номчулганын 29 депутаттың 28-инин бадылаашкыны-биле хүлээп алган.

Келир чылдың бюджетин хүлээп алырынга идиг болган чүүл — Хоойлужудулга палатазының Бюджет талазы-биле комитетинин даргазы Дандар Ооржактын хуралдың хүн айтырыныче бюджет дугайында айтырыгны кириер дугайында комитеттин шийтирин болгаш 18 депутаттың кыйгырынын таныштырганы, а ол ышкаш 2010 чылдың бюджет төлөвилелинин талазы-биле мурнунда болган бадылаашкынының түңнелин күш чок болдурары болгаш ону бирги номчулганында хүлээп алыры деп саналды киригени болган.

Чазактын киригени 2010 чылда болгаш 2011 база 2012 чылдарның планныг үезинде Тыва Республиканың республика бюджетинин төлөвилелинин баштайгы номчулганын мурнунда үш удаа хүлээп албаан турган.

Бо айтырыгга Тывадан сенатор Сергей Пугачев киришкен дээрзин айтыр апар. Хоойлужудулга пала-

тазының даргазы Борис Балчий-оол Федерация Чөвүлелинин кежигүнүнүн бюджетти бирги номчулганында хүлээп алырын дилээн телеграмманын номчуп таныштырган. Маргылдаалыг чүүлдерни дараазындагы номчулгаларда шийтирлеп алырын ол дилээн болган.

Депутаттар баштай мурнуку бадылаашкыны күш чок болдурар дээш 28 үн-биле бадылааннар, оон соонда база 28 санныг депутат 2010 чылдың бюджетинин төлөвилели дээш бадылааннар. 2009 чылдың республика бюджетинге бирги номчулгада эдилгелерни кириеринин талазы-биле бадылаашкынының түңнелдери база багай эвес болган. Федералдыг төптен келир саң-хөө дузазын 99 млн. рубльге көвүдөдир дээн эдилгени 26 депутат бадылаан.

Төлөвилелдин ийги номчулганы дээш ажил комитеттерде бөгүндөн эгелеп идепкейлиг эгелээн. Марина ЧАНЗАН.

КОРРУПЦИЯГА УДУР ДЕМИСЕЛДИН ТҮҢНЕЛДЕРИ

Коррупцияга удур демисел чорудар талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оолдун удуртканы ведомстволар аразының комиссиязы 2009 чылдың ажылының баш бурунгаар түңнелин декабрь 7-де үндүргөн.

Республиканың Чазааның Даргазының чанында Айыыл чок чорук чөвүлелинин дыңнатканын езугаар алырга, бо чылдың эрткен 10 айларында коррупция угланышкынын 31 кеземче херээн кожуннар судтары көргөн. Аңаа албан-дужаалын эрттир болгаш оларны соора ажыглаан чоруктар, хээли бээр болгаш алыры, албан-дужаалды соора ажыглап тургаш кылган өске-даа үүлгедиглер хамааржыр. Үүлгедиглеринин аар, чигин барымдаалап тургаш, аңгы-аңгы хуусааларга 30 кижини шийткен.

Тываның ИХЯ-зы чыл эгезинден тура, күрүне эрге-чагыргазына болгаш күрүне албанының эрге-ажыктарына удур 38 кем-херек үүлгедиглеринин илереткен, оон иштинде хээли бээр 3 база хээли алыр 6 чоруктар бар. Хээли-лежир чоруктарның фактылары өөредилге болгаш кадык камгалап адырларында албан-дужаалдыг кижилерин, а ол ышкаш тус чер бот-башкарылга органның удурткучуларының хөделишкенинде, оон иштинде соңгулдалар үезинде илереттинип турар. Тус черин бот-башкарылга органның баштыңнарына болгаш чагыргаларның бирги удурткучуларына хамаарыштыр 5 кеземче херээн оттурган, чүгле республиканың Улуг Хуралының палаталарының депутаттарына хамаарыштыр — 6 херек оттурган.

ТР-ниң Прокуратуразының организастан чоруткан экспертиза-

хыналдазындан эрге-чагырганың аңгы-аңгы деңнелдеринин үндүргени 96 норматив-эрге-хоойлу актыларында коррупцияга хамааржып болур 176 барымдаа илереттинген. Ылаңгыя тус чер бот-башкарылга органның эрге-хоойлу актыларында бүрүн эргелерин кызыгаарын ажып турар, чок турбуже ындыг эрге барын айыткан чүүлдер, чамдык кижилерге хамаарыштыр хөлүн эрттир негелде тургускаш, ону хомудаар арганы айытпаан чоруктар бар.

Күрүнениң болгаш муниципалитеттерин хереглелдеринге бараан чедирер, ажил кылыр болгаш ачы-дуза көргүзөр талазы-биле чагыгларны хөйге дыңнадыр дугайында хоойлужудулганың негелдерин күөсетпээни дээш прокурорнуң доктаалын езугаар 10 кижини административтиг харысалгага онааган, олар ниити түңү 300 муң рубльге торгатканнар.

Күрүне болгаш муниципалдыг албан-хүлээлге дугайында хоойлужудулга күөселдезин хайгаарап тура, хоойлунуң 390 хажыдышкынын илереткен. Оларның иштинде муниципалдыг албан-дужаалды депутат хүлээлге-биле-даа, сайгарлыкчы ажил-чорудулга-биле-даа кады күөседир, орулгаларының болгаш эт-хөреңгизинин дугайында медээлерни бербес чоруктар бар болган. Илереттинген фактыларга хамаарыштыр прокуратура органның 12 билдиришкенин судче кириген.

2009 чылда коррупция угла-

ныышкынын кем-херек үүлгедигишкени 90 болган, өзүлдө 10 хуу четкен. Улуг албан-дужаалдыг 14 кижиге хамаарыштыр кеземче херээн оттурган, олар дээрже төлээлекчи органның тос депутаты, кожун чагыргаларының дөрт даргалары, девискээр соңгулда комиссиязының бир даргазы бооп турар. Истелге үезинде улуг албан-дужаалдыг үш кижини албан-дужаалындан чайладырының дугайында бижикти кириген, оларның ийизин суд хандырган. Иштики херектер органның ажилдакчыларына хамаарыштыр 3 кеземче херээн оттурган.

Республика прокурору Павел Бухтояровтуң болгаш хөй-ниитинин айыыл чок чорук чөвүлелинин секретары Сергей Монгуштуң дыңнадыгларын чугаалашкаш, комиссия кежигүннери 2010-2011 чылдарда коррупцияга удур демиселдин тускай сорулгалыг республика программанын ажилдап кылыры болгаш бадылаары эргежок чугула деп түңнелди үндүргөн. Күрүнениң хамааты албан-хаакчыттарының коррупцияга кирип болур албан-дужаалдарының даңзызын тургузарын доозарын, Тыва Республикада күрүне албан-хаакчыттарын солуттарының механизмин практикаже кириер талазы-биле саналдарны кириерин Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Канцеляриязынга дааскан. Күүсекчи эрге-чагырга болгаш тус чер бот-башкарылга органның коррупцияга удур ажилдың планарын ажилдап кылырын болгаш бадылаарын контрольга алырын республиканың Чазааның Аппаратынга дааскан.

gov.tuva.ru

Сүт-Хөл кожунунуң ХБАБ килдизинде

БЫЖЫГ ӨГ-БҮЛЕ — ҮЛЕГЕР-ЧИЖЕК

2009 чылдың 11 айларының иштинде Тыва Республиканың Хамааты байдалының акты бижидилге эргелелинин Сүт-Хөл кожунда килдизинге 473 актыны бүртүкзэн. Оон иштинде чаш уруг төртүтүнген дээш — 204; чок болган кижилерге хамаарыштыр — 99; өг-бүле тудуп бадылашкан аныяктар талазы-биле — 68; а чара бадылашкан дугайында — 6; ада болганының дугайында барымдааны тургускан — 79 бижимелди кылган.

Бо чылды Россияда Аныяктар чылы кылдыр чарлааны-биле Хамааты байдалының акты бижидилгезинин килдизинге аныяк өг-бүлелерин клувун ажыдып, өске албан черлери — Пенсия фондузу, өөредилге, культура килдистери база кожунунуң төп эмнелгези, суму чагырыкчыларының социал политика талазы-биле оралакчылары-биле сырый харылзааны тудуп, демниг ажилдарны чорудуп турар бис.

Аныяк өг-бүлелер клувунуң кол сорулгасы — тыва чоннуң бурунгу езу-чурумун амгы үеге дүүштүр сагыыры, амыдыралга таваржып келир бергелерни ажып эртеринин, амыдыралдың кадык-чаагай овуру-хевирин чедип алырунын, ажы-төл кижизидилгезинге ада-иениң ден эргелиг киржилгезинин дугайында дээш, оон-даа өске чугула темаларга хемчеглерин эрттирери.

Ынаыштыг, идепкейлиг, езулуг быжыг туруштуг өг-бүле төрөл-бөлүк аймактын өг-бүле дугайында өөрединге болгаш бижиттинмээн дүрүмнеринге чагырткан болур. Бо

байдалда «читкен адалар», «чажыт адалар» илереп, бот-иелернин саны эвээжээр болгаш, ажы-төл долу өг-бүленин, ада-иениң азырал, кижизидилгезинге өзөрүн чугула чүүл деп угаадыр.

Сүт-Хөл кожун чагыргазының ие-чаштар-биле ажил чорудар специализи Р.Э. Доржу, чагырыкчының социал политика талазы-биле оралакчызы С.А. Соскут олар клубтуң ажылынга улуг деткимче-дузаны көргүзүп, арга-сүмени берип турар. Ылаңгыя, «Тыва чонувустуң бурунгу ужуруларын өг-бүлелерге амгы үеге сагыыры», «Ада кижинин ажы-төл кижизидилгезинге ролю», «Арага болгаш таакпының хоразы» деп өөредилге-кижизидилгелиг кичээлдерде тайылбырларны берип, чидиг айтырыгларны сайгарып турарын демдеглед болур.

Аныяктар чылының төнүп турары-биле бистин аныяктарымыска чараш-чаагай чаңчылдарның езулуг эдилекчилери болуп, үлегерлиг өг-бүлелерин санынче кирип, төрөл чонунуң мурнунга төлөптүг чалыылар диртип, амыдырал-чуртталганың бергелеринге торулбайн, ажилгыр, кежээ, биче сеткилдиг болуп, ийи бодун кезээде деткижип, хүндүлежип, ынакшылдың изиг чалбыраажын өжүрбейн, бүгү назынында, кырыгыже чедир камнап кадагалап чурттаарын сүмелеп, ак чолду, ажык орутку күзөдивис.

Салбак ОНДАР.

Сүт-Хөл кожунунуң ХБАБ килдизинин удурткучу.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ АЙТЫШКЫНЫ

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чанында Аныяк эртемденнерниң болгаш специалистерниң чөвүлелиниң дугайында

Тыва Республиканың аныяк эртемденнериниң болгаш специалистериниң инновациялыг ажил-чорудулгада киржилгези база ажил-чорудулгазын идеккейжидер, а ол ыш-каш республиканың эртем-шинчилел адырында кадрларны белеткээриниң дээштиин бедидер сорулга-биле:

1. Коштунган:
- Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чанында Аныяк эртемденнерниң болгаш специалистерниң чөвүлелиниң составын;
- Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чанында Аныяк эртемденнериниң

болгаш специалистериниң чөвүлелиниң дугайында дүрүмнү бадылаар.

2. Бо айтышкынның күүселдези дээш контрольду Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызынга дагзыр.

3. Бо айтышкынны «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарда парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2009 чылдың декабрь 1
№ 209-РП

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2009 чылдың декабрь 1-де № 209-РП Айтышкыны-биле бадылаан

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чанында Аныяк эртемденнерниң болгаш специалистерниң чөвүлелиниң СОСТАВЫ

О.Д.Натсак – Тыва Республиканың өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының сайыдының бирги оралакчызы, даргазы;
В.С.Кан – Тыва Республиканың Чазаның чанында Тываның гуманитарлыг шинчилелдер институтунун социология секторунун эргелекчизи, дарганың оралакчызы;

А.Д.Саая – Тувикопр СО РАН-ның эртем ажилдакчызы, дарганың оралакчызы (чөпшээрешкени-биле);

У.В.Шырапай – Тываның күрүне университетиниң студентилер-биле эртем-шинчилел ажилдарының талазы-биле харыысалгалыг, секретарь (чөпшээрешкени-биле);

А.В.Дартай – Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызының немелде өөредилге, кижизидилге болгаш күрүне аныяктар политиказының талазы-биле эргелекчидиң кол специализи;

С.В.Донгак – Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызының эртем, инновациялар болгаш «Өөредилге» мурнады хөгжүдөр национал төлөвилелдиң килдизиниң кол специализи;

Ч.Г.Донгак – Тываның күрүне университетиниң экономика факультетиниң башкызы (чөпшээрешкени-биле);

Н.Э.Күжүгет – «Республиканың № 3 эмнелгези» күрүнениң республика кадык камгалал албан чериниң эмчизи;

Р.В.Күжүгет – Тувикопр СО РАН-ның аспирантызы (чөпшээрешкени-биле);

Е.Е.Кузьмина – ТувНИИСХ СО РАСХН-ниң эртем секретары (чөпшээрешкени-биле);

В.А.Кызыл-оол – Тувикопр СО РАН-ның аспирантызы (чөпшээрешкени-биле);

О.П.Магера – Тываның күрүне университетиниң физика-математика факультетиниң башкызы (чөпшээрешкени-биле);

Е.Ю.Макарова – ТувНИИСХ СО РАСХН-ниң эртем ажилдакчызы (чөпшээрешкени-биле);

В.В.Марюхина – Тываның күрүне университетиниң кижиниң сайзыралының психологиязы болгаш педагогика кафедрасының эргелекчизи (чөпшээрешкени-биле);

О.Н.Монгуш – Тываның күрүне университетиниң деканының экономика факультетиниң өөредилге талазы-биле оралакчызы (чөпшээрешкени-биле);

Х.М.Наксыл – Тыва Республиканың Аныяктар чазаның аппаратының удуртукчузу;

О.О.Омзаар – Тыва Республиканың Чазаның чанында Тываның гуманитарлыг шинчилелдер институтунун эртем ажилдакчызы;

Т.Х.Очур – Тываның күрүне университетиниң филология факультетиниң башкызы (чөпшээрешкени-биле);

Б.О.Саая – Тываның күрүне университетиниң инженер-техниктиг факультетиниң башкызы (чөпшээрешкени-биле);

Д.К.Тулуш – Тыва Республиканың культура тураскаалдарының объектилерин (төөгү болгаш культура тураскаалдары) камгалаар талазы-биле албанының килдизиниң удуртукчузу (чөпшээрешкени-биле);

Р.Ш.Харунов – Тываның күрүне университетиниң төөгү факультетиниң башкызы (чөпшээрешкени-биле);

С.С.Ховалыг – Тываның күрүне университетиниң төөгү факультетиниң башкызы (чөпшээрешкени-биле).

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчыларының хамаатыларны хуузуңда айтырыглар талазы-биле хүлээп алырының графигинге өскерилгелер киририниң дугайында

2009 чылдың ноябрь 30 №595 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. «Тыва Республиканың Чазанда хамаатыларның чагаа-бижиктерин көөрүнүн дугайында болгаш хамаатыларның хуузуңда хүлээп алышкынның организастаарының дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында» Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың июнь 26-да №694 доктаалы-биле бадылаан Тыва Республиканың Чазаның Даргазының,

Тыва Республиканың Чазаның 2009 чылдың ноябрь 30-де №595 доктаалыга капсырылгаш

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчыларының хамаатыларны хуузуңда айтырыглар талазы-биле хүлээп алырының ГРАФИГИ

Хүлээп алыр чери — Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, б. 100, Парлалга бажыны, кабинет №34 Тел.2-30-96, 2-30-98 (Тыва Республиканың Чазаның Аппаратының хамаатыларның айтырыгларының талазы-биле ажилдаар килдизи)

Хүлээп алыр үези — 16.00 шактан эгелээр Айның бирги пятницазында
- Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Шолбан Валерьевич Кара-оол
Айның ийги пятницазында
- Тыва Республиканың Чазаның Дарга-

зының бирги оралакчызы Шолбан-оол Советович Иргит

- Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы Сергей Иннокентьевич Тен

Айның үшкү пятницазында
- Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы Анатолий Партизанович Дамба-Хуурак

Айның дөрткү пятницазында
- Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседип

турар — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының удуртукчузу Артур Маадырович Монгал

- Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар Валентин Иванович Ендан

Тайылбыр: Тыва Республиканың Чазаның Даргазы хамаатыларны хүлээп алыр

хүнде чай чок болур болза, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчыларының бирээзи хүлээп алышкынны эрттирер.

Тыва Республиканың Чазак Аппаратының хамаатыларның айтырыгларының талазы-биле ажил килдизинге баш бурунгаар биждип алган хамаатыларны удуртукчулар хүлээп алыр.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫ

Тыва Республиканың Күрүнениң хамааты албан-хаакчыттарының даңзызын чорударының чурумун бадылаарының дугайында

2003 чылдың май 27-де «Россия Федерациязының күрүне албанының системазының дугайында» №58 Федералдыг хоойлунун 15 чүүлүн, 2004 чылдың июль 27-де «Россия Федерациязында күрүнениң хамааты албанының дугайында» №79 Федералдыг хоойлунун 43 чүүлүн езугаар доктаадырым болза:

1. Тыва Республиканың Күрүнениң ха-

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2009 чылдың ноябрь 16-да №256 Чарлы-биле бадылаан

Тыва Республиканың Күрүнениң хамааты албан-хаакчыттарының даңзызын чорударының ЧУРУМУ

1. Тыва Республиканың Күрүнениң хамааты албан-хаакчыттарының даңзызын чорударының бо Чуруму (моон ыңай – Тыва Республиканың күрүне албан-хаакчыттарының даңзызы) 2003 чылдың май 27-де «Россия Федерациязының күрүне албанының системазының дугайында» №58 Федералдыг хоойлузунга 2004 чылдың июль 27-де «Россия Федерациязының күрүне албанының системазының дугайында» №79 Федералдыг хоойлузунга дүүштүр ажылдап кылдырган болгаш хевирлеттинериниң чурумун база Тыва Республиканың күрүне албан-хаакчыттарының (моон ыңай – күрүне албан-хаакчыттары) Тыва Республиканың күрүне албаны (моон ыңай – күрүне албаны) чорударының дугайында херек чүүлдериниң чангыс аай баазызын тургузар болгаш учедун организастаар сорулга-биле Тыва Республиканың күрүне албан-хаакчыттарының даңзызын чорудар.

2. Тыва Республиканың күрүне албан-хаакчыттарының даңзызын Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының органның, Тыва Республиканың күрүне органның ажилдап турар күрүне албан-хаакчыттарының даңзызындан хевирлеп тургузар (моон ыңай – Тыва Республиканың күрүне органның албан-хаакчыттарының даңзызы).

3. Тыва Республиканың күрүне албан-хаакчыттарының даңзызын Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязы бо Чурумга капсырлаан 1 хевир езугаар чорудар болгаш ону чөпшээрел чок алырындан болгаш хоолгалаарындан камгалалды хандыраары-биле электроннуг медээ шыгжаар чүүлдерге кадагалаттынар.

4. Тыва Республиканың күрүне органның Тыва Республиканың күрүне албан-хаакчыттарының даңзызы күштүг болуп турар хоойлужудулга езугаар күрүне албан-хаакчыттарының хуу херектеринде чыдар аңаа хамааржыр чүүлдерге даянган, тургустунган ол органның күрүне албаны эрттирип турар күрүне албан-хаакчыттарының дугайында системажыткан медээлерниң чыындызы болур.

5. Тыва Республиканың күрүне органның Тыва Республиканың күрүне албан-хаакчыттарының даңзызы бо Чурум езугаар күрүнениң хамааты албанының болгаш кадрларының айтырыгларының талазы-биле ол органның тургузуг кезектеринден аңаа капсырлаан 2 хевир езугаар тургустунар болгаш ону чөпшээрел чок алырындан болгаш хоолгалаарындан камгалалды хандыраары-биле электроннуг медээ шыгжаар чүүлдерге кадагалаттынар.

6. Россия Федерациязының күрүне албанынче кирген хамаатызы азы күрүне албан-хаакчыттарының дугайында медээлер Тыва Республиканың күрүне органыга Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албанының албан-дужаалыга томуйлатканындан бээр 5 хонуктан орай эвес турда, Тыва Республиканың күрүне албан-хаакчыттарының даңзызынга кирип бижиттинер.

7. Ийи талаларның күзелинден хамаарышпас байдалда албан-езузуңуң керээзин хуусаазын бетинде үзүп турар таварылгада күрүне албан-хаакчыды Тыва Республиканың күрүне органында күрүне албан-хаакчыттарының даңзызынга албан-езузуңуң керээзин хуусаазы төнөринге, күрүне албанынга күүседип турган албан-дужаалындан күрүне албан-хаакчыдын хостаан болгаш күрүне

албанындан үндүргенинге чедир турар.

8. Албан-езузуңуң керээзин үскен болгаш соксаткан таварылгада, күрүне албанында күүседип турган албан-дужаалындан хостаан болгаш күрүне албанындан күрүне албан-хаакчыдын үндүрген таварылгада, Тыва Республиканың күрүне органында күрүне албан-хаакчыттарының реестринден албан-езузуңуң керээзин соксаткан болгаш үскен, күрүне албанында ээлеп турган албан-дужаалындан хостаан болгаш күрүне албанындан үндүрген хуннун дараазында хүнде үндүрер.

9. Күрүне албан-хаакчыдын мөчээң азы күрүне албан-хаакчыдын ис чок читкенин азы чок апарганын суд езугаар хүлээп алган шийтири күштүг апарган таварылгада, судтун шийтири күштүг болган хүнден азы күрүне албан-хаакчыдын чок болган хүнүн соонда хүнден эгелеп, Тыва Республиканың күрүне органында күрүне албан-хаакчыттарының даңзызындан уштуп кааптар.

10. Күрүне албан-хаакчыдын дугайында медээлери өскерилген таварылгада, Тыва Республиканың күрүне органында күрүне албан-хаакчыттарының даңзызынга өскерилгелер болган соонда 5 хонуктан орай эвесе, бадыткаар документилен кошкаш, кириер.

11. Тыва Республиканың күрүне органында күрүне албан-хаакчыттарының даңзызынга өскерилгелер кириген таварылгада, ол медээлерни Тыва Республиканың күрүне органының удуртукчузу Тыва Республиканың Канцеляриязынче 2 хевир езугаар өскерилге кирген айның сөөлгү хүнүнден орайтатпайн кириер.

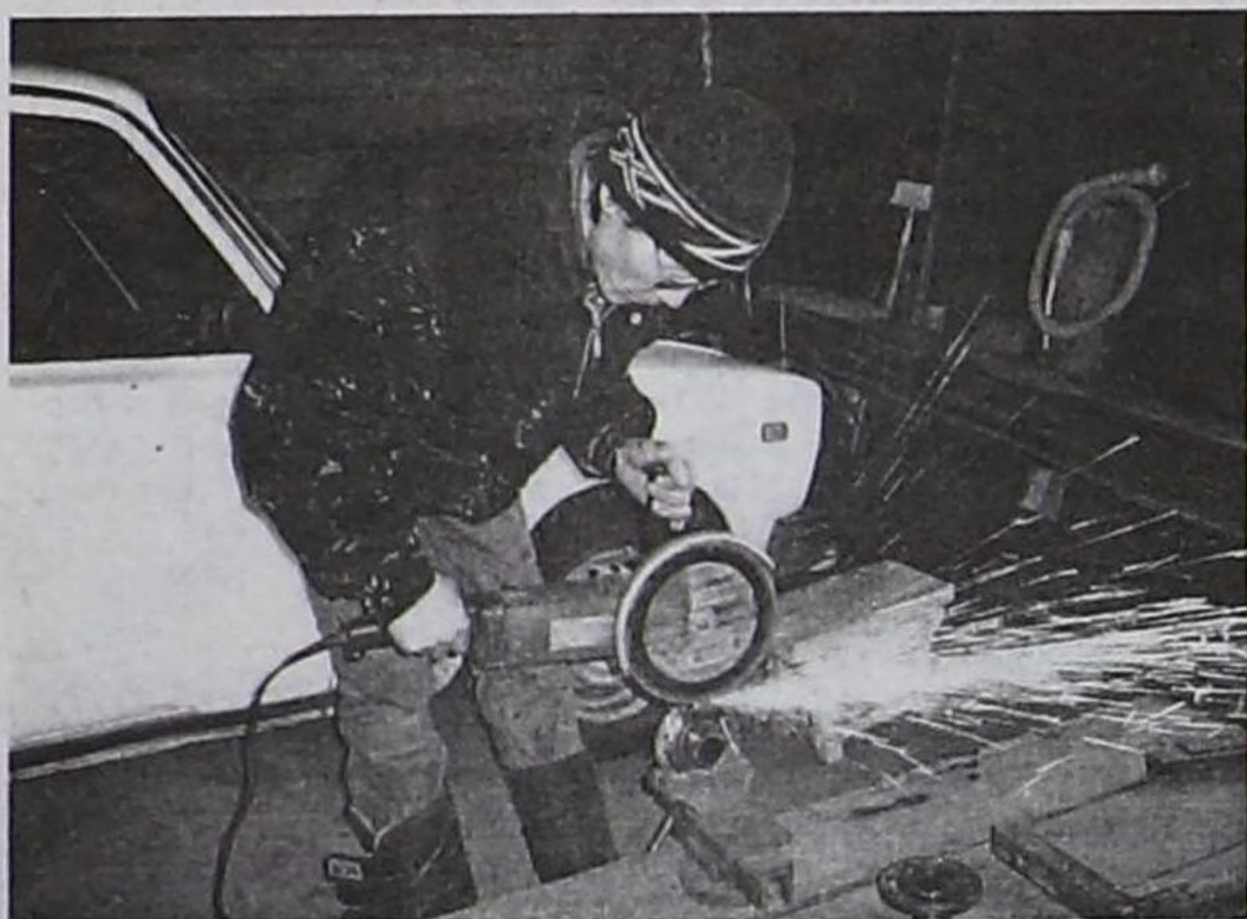
12. Тыва Республиканың күрүне органында күрүне албан-хаакчыттарының даңзызынче кириген медээлер онза характерлиг медээлерге хамааржыр болгаш, федералдыг хоойлужудулгалар болгаш Россия Федерациязының өске-даа эрге-хоойлу актыларында тургусканы таварылгаларда – күрүне чажыды тургузуп турар медээлерге хамааржыр.

13. Тыва Республиканың күрүне органында күрүне албан-хаакчыттарының даңзызындан Тыва Республиканың күрүне органында күрүне албан-хаакчыттарының даңзызындан чорудуп тура, күрүне албан-хаакчыттарының дугайында медээлерни алыры, аайлаары, шыгжаары, дамчыдары, оон иштинде электроннуг шыгжамырга чөпшээрел чок алырындан болгаш хоолгалаарындан камгалал шыгжаары федералдыг хоойлужудулгалар болгаш Россия Федерациязының өске-даа эрге-хоойлу актыларын тургусканы негелделер езугаар чоруттунар.

Тыва Республиканың күрүне органында Тыва Республиканың күрүне албан-хаакчыттарының даңзызынче кириген медээлер күрүне чажыдын тургузуп турар медээлерге хамааржыр турар таварылгада, айыттырган даңзыны чорудуп тургаш, оларны алыры, аайлаары, шыгжаары болгаш дамчыдары Россия Федерациязының күрүне чажыдының дугайында хоойлужудулгазы езугаар чоруттунар.

14. Тыва Республиканың күрүне органында күрүне албан-хаакчыттарының даңзызындан хевирлээринге болгаш Тыва Республиканың күрүне органында күрүне албан-хаакчыттарының даңзызын чорудары албан-дужаалының хүлээлгезинче кирип турар кижилер хоойлужудулгада көрдүнгенин езугаар медээлерниң шынныы болгаш өй-шаанда киригени дээш, а ол ышкаш хуу медээлерни камгалаарының дугайында күштүг хоойлужудулганың негелделерин күүседириниң талазы-биле харыысалганы алыр.

Чаа-Хөл кожуун: ДЕТКИМЧЕ КАЙЫ ХИРЕЛ, ХАРЫЫСАЛГА

М.Дадар-оол ажил цезинде.

С.Нордуп-оол ачы-дузанын сүмелер ор.

Х.Хунай-оол.

Ч.Байыр.

ХӨЙ-НИИТИ АЖЫЛДАРЫ

Тыва Республиканың Чазааның 2009 чылдың март 26-да №120 доктаалы-биле бадылаан «2009 чылда Тыва Республикага күш-ажыл рыногунда дүшкүүлүг байдалды чавырылдыры» республиканың социалгалыг программанын күүседире-биле Чаа-Хөл кожуунда чурттакчы Чонну ажилга хаара тудар төвү кожуунун чеди албан черлери-биле дугуржулгаларны чарган. Ол дугуржулгаларда көрдүнгени болза, албан черлери ажил чок хамаатыларга хөй-ниити ажилдарын чорударынга ажилчын олуттарны бээр. Дугуржулга езугаар ажилга хаара туттунган хамаатыларнын саны — 48. Оон иштинде ажил чок дээш даңзыда турарлар — 24, ажил дилеп турар хамаатылар — 24. Оларнын кылыр ажилдары быжылгаан девискээрнин чаагайжыдылгазы, ногаанчыдылгазы, документиер долдурар, эмгелээр талазы-биле, септелге, орук айтыкчылары салыр, септээр, суггарылга бугаларын аштаар-арыглаар дээн ышкаш ажилдар болур. Ол бүгү ажилдарже 786882,24 рубль көрдүнген. Ол ажилдарга хаара туттунган ажил чок хамаатылардан кожуунун төп эмнелгезинче санитарка, хеп чуур машинист, Шанчы сумузунга бухгалтер доктаамал хевирге ажилга хүлээп алдынган.

ДУРЖУЛГАГА ӨӨРЕДИРИ

Ажил чок хамаатыларнын дуржулгага өөөредип (стажировкала-дып) ажилдадыр талазы-биле Чаа-Хөл кожуун эмнелгези, Чаа-Хөл кожуун чагыргазы, Чаа-Хөл, Кызыл-Даг суму чагыргалары, күш-ажыл эргелели, социал деткимче төвү, өөөредилге, культура эргелелдери-биле 14 керээлери чарып, бухгалтер, юрист, ветеринар, кижизидикчи, ЭВМ оператору, эмчи сестразы, социал ажилдакчы, электрик мергежилдиг ниитизи-биле 37 кижилерни чоруткан. Оларнын иштинден 14 киж доктаамал үндезинге ажилдай берген. Бо талазы-биле 606555,06 рубль көрдүнген болгаш шынгазттинген.

САЙГАРЛЫКЧЫ ЧОРУКТУ ДЕТКИИРИ- БИЛЕ

Бо программанын шугуму-биле ажил чок хамаатыларнын боттарынын хуу биче бүдүрүлгелерин ажилдарынын дугайында дилеглерин көөр мөөрей комиссиязынга 101 төлевилелдер кирген.

Оон иштинде 64 төлевилел: Чаа-Хөл сумузу — 26, Ак-Дуруг — 15, Кы-

зыл-Даг — 18, Шанчы — 5 эрткен. Комиссиянын шийтпири-биле 64 чаа тургустунган сайгарлыкчылар-биле дугуржулгаларны чарып, 3763200 рубль түннүг акшаларны шилчиткен.

Көдээ ажил-агый адырынга ногаа өстүреринге А.Н.Монгуш, О.М.Очур-оол, болбаазырадыр бүдүрүлгелер: А.Э.Олчамай, Е.Д.Хаваа, В.К.Куулар, Н.И.Иргит, Ч.М.Дугар-Сюрюн, У.Д.Доржу, М.М.Дадар-оол, Х.С.Хайдып, И.С.Чамол, Д.В.Бады, Б.А.Докмит, А.М.Монгуш, С.Э.Сарыг-Нава, А.Д.Дамба, А.К.Балбан-оол, А.Т.Суван, А.М.Агбаан, Р.М.Дамчат-оол, М.М.Чечекмаа, тудуг ажилдары: С.К.Тун-оол, М.М.Тамдын, автотранспорт септелгези: В.М.Норбу, коммунал болгаш социал адырга янзы-бүрү ачы-дузалар чедирер талазы-биле 39 киж деткимчени алгаш, бодунун ажил-чорудулгазын эгелээн.

ЧАА-ХӨЛ СУМУЗУ. Кожуун төвү Кызыл — Ак-Довурак авто-орундан хайы черде чыдар болгаш, суурга автомашиналар септээр тускайжыттынган чер чок турган. Бодунун бажынынга чоок кижилери болгаш төрелдеринин машиналарын септеп, кызыгаарлыг азы кезек-ле кижилерге билдингир кижилер мындыг хевирлиг ачы-дузаларны чедирип турар. Ынчалза-даа оларнын тускай дериг-херекселдери чок болганы-биле, эки шынарлыг ачы-дуза чедирилгези турбаан. **Виктор Монгушович Норбу** — ол бо кожуунда билдингир салым-чаяанныг кижилернин бирээзи. Тыванын чурттакчылары ону Хову-Аксынын киж кандыг-даа адырга бодунун оруун тыва бээр. Оон тудуп-кылып алганы септелге черинче үш-дөрт чиик машина кире бээр, машиналарны будуп, янзы-бүрү кезектерин септеп турар киж болду. Оон деткимче алган акшазы каңаар ажилдар кылыр дериг-херекселдер садып алырынга үзетура четкен, ынчалза-даа немей үш ажилчын олутту тургуза берген сайгарлыкчы болду. «Келир чылын мындыг хевирлиг төлевилелдер кылып, күрүне деткимчези алыр күзелдиг кижилер кандыг берге-дээшкиннерге таваржып болур-дур, чүнү сүмелээр силер?» — деп айтырамын: «Документ саавыр долдурар талазы-биле сүме, мездээр херек болур чорду» — деп

кагды.

Жанна Ооржак массажистин ачы-дузанын чедирип турар. Ол деткимче алган акшазы-биле чунар-бажынын туткаш, аңаа эм ояттар-биле бустаар, массаж кылыр талазы-биле ачы-дузаны чедирер деп планнап турар. Чунар-бажы кылдынган, ынчалза-даа ам дээрзинде массажты чагыкчыларнын бажынынга азы бодунун бажынында дерип алганы тускай өрээлде кылып турар. Массаж кылыр талазы-биле тускай өөөредилгени эрткен киж болду.

Екатерина Хаваа. Кожалыг пилорама садып алган, ыяш дилдирер талазы-биле ачы-дузаны чорудуп эгелей берген. Ол ыяш кезип алыр тускай чери чок болганы-биле, хуу сайгарлыкчылардан ыяшты садып алгаш, дилдиргеш, садып турарын дыңнатты. Бо талазы-биле айтырыгны суму чагыргалары өөөренип көөрүн диледи.

Херел Хунай-оол фото-чурук тырттырар талазы-биле ачы-дузаны чедирип турар. «Ол фотограф мергежилди бистин төп таварыштыр чедип алган. Оон мурунда паспорт болгаш оон-даа өске документиер чуруу тырттырар дээш Кызыл хоорай чедип кылдыртыр турган болзувусса, ам суурувуста тускай чурук тырттырар черлиг болган бис» — деп, кожуун чагыргазынын даргазынын социал политика талазы-биле оралакчызы У.Седипбей чугаалады.

Долаана Тюлюш хөй-ниити чененир черни ажыдып, немелде үш ажилчын олутту тургустунган. Оон ажытканы чененилге чери культура бажыны-биле чаңгыс оран-савада турар болганы-биле, суурнун чурттакчылары-даа, аалчылары-даа оон чененип, доктаамал кээп турар апарган.

Арина Тондуп ортумак юрист эртемниг, ынчалза-даа кожуунга эртемниг аайы-биле ажилга тургустунуп алыры берге болганы-биле даараныр черни ажыдып алган. Оон даарааны национал хептер болгаш национал стильдиг чеңи чоктар, амгы үенин хүннун кедер хептери бодунун чагыкчыларын тыва берген. Ол ийи немелде ажилчын олутту хандырып турар.

КЫЗЫЛ-ДАГ СУМУЗУ. Кызыл-Даг суму чагыргазы бо программа езугаар баш таарар черни ажыткан **Чодураа Байырга** боттук дузаны көргүзүп, суурнун культура бажынында бир өрээлди аңгылап берген болду. Чодураа Викторвна кожуунун ажилга хаара тудар төвүн таварыштыр парикмахер мергежилдинин документ саавырын

Т.Ханмаа.

Н. Иргит ачазы-биле.

күш-ажыл рыногунда БАЗА ОЛ ХИРЕ

алган. Ооң баш таарыын чаңгыс чер-чурттуглары билир болгаш бажыңга чедип таартып алыр улус турган болбайн аан, ынчалза-даа алган деткимче акшазы-биле тускай туалет столу, баш дүгү кургачыр херексел, долганын турар креслоу садып алганын Ч.Байыр чугаалады. Суур черде кижиле бүрүзү төрөл азы куда-куюк болур, ынчангаш ындыг ийикпе, баштайгы дээрзинде келген чон узун оочурун эрткеш, бажын таарткаш, «четтирдим» дээр үнө бээр болган. Алыс биче сеткилдиг кижиле болгаш Чодураа акшазын негээринден ыткан. Кандыг-даа кижиле бодунуң кылып билир ажылындан амыдыралын тыва бээр апарган чүве-дир деп, ооң ол «төрелдери» биле бээринге бүзүрүп калылыңар.

Тимур Ханмаа ажыл чок-даа болза, чаңгыс чер-чурттугларына тараа тарыыр черин аңдарып берип, ындыг хевирлиг чер ажылынга хамаарышкан ачы-дузаларны чедирип турган. Бо программа езугаар ол албан-езузу-биле үндүрүп төлөкчизи болган. Ол бо чылын картофельди беш тоннаны, сула, тараа аймаан 2,5-2,5 тоннаны ажаап алган. Ханмааларның өг-бүлөзи суурга-даа, школага-даа организаастаан дүжүт байырлалдарының доктаамал киржикчилери болгаш тилекчилери болуп келгенин Кызыл-Даг суму чагыргазының даргазының социал политика талазы-биле оралакчызы Лира Дукуйлановна чугаалады.

АК-ДУРУГ СУМУЗУ. Бо сумудан 15 кижиле төлөвилелдерин камгалап, бодунуң ажыл-чорудулгазын ажыдып алыр аргалыг болган.

Владлен Куулар. Хлеб быжыраар черни ажиткан. Ол хлеб быжыраар талазы-биле ажыл-чорудулганы кылып күзелдин өг-бүлөзине шагдан тура илередип, ооң ажыктыын бадыткап келген. Ынчангаш деткимчени алгаш, бодунуң күзелин боттандырып кирипкен. Бир дугаарында, тускай суугу кылып. Ону каты болур Николай Хөлчүк кончуг шевеги кылдыр кылчып берген. Ийде, хоютку былгаар дериг-херексел херек. Ону база алган акшазына немеп тургаш, 80 муң рубль-биле садып алган. Үште, хлебти быжырып кириптери. Бо өг-бүлөнің быжырган хлеви эки болуп турарын чаңгыс чер-чурттуглары бадыткап турду. Ынчалза-даа... Суур черде ажылдыг хамаатылар эвээш. Колдуунда пенсионерлер, инвалидтер, ынчангаш чегдирерин дилээр. Чегдирептерге, 20-60 рубльдерни төлээрин бодавас. Чаңгыс кижиде ол хире болур болза, 30-40 кижиге каш болур-дур? Ынчангаш чегдирбес боорувуска, дыка хей садып алыкчыларывыс

өске черлерден чегдинип садыглан-нып алган болур-дур. Ынчалза-даа садып алыкчылар дөмей-ле бар боор... ажырбас чорду» деп, Владленнин өөнүң ишти Роля Куулар чугаалады. Аныяк өг-бүлөнің быжыг чөлөңгизи, хоочун башкы Борбак Монгушовна Хөлчүк уругларына дузалажып, садыглан-нып талазы-биле ажылды хүлээнип ап турарын Владлен, Роля Кууларлар улуг өөрүп четтиришкен-биле чугаалап турдулар.

Айланмаа Маадыр-ооловна Бегзи ук-төөгүзүндөн ус-шевер. Ол Чимис Монгуш (баш таарыкчызы), Рустам Доржатпан (фотограф) олар-биле чаңгыс черде оран-саваны хөлезилеп, чаңгыс чер-чурттугларына ачы-дузаны чедирип турарлар.

Никита Иргит Ак-Дуруг суурда дөрт дугаар пилораманың ээзи болган. Ооң өг-бүлөзи ыяш сөөртүр автомашиналыг болганы-биле чаңгыс чер-чурттуглары аңаа кээп, ыяш дилдирип ап турар. Суур ыяш кезип алыр тайга черден ырак эвесте турар болгаш пилорамалар ам-даа немежири чигзиниг чок. Ынчалза-даа хереглекчилер шупту талазын өөренип көөр. Бо өг-бүлөнің ажыл-чорудулгазының шуудап болурунун магадылалы барын көрдүм: чүк машиназының соонга кожуп алыр ийи буттук эдеринчи дериг-херексел амгы шагның негелдези езугаар ыяш сөөртүрүңге чугула чүүл ол дээрзин бодум дуржулгамдан көргөн мен.

Ак-Дуруг сумузунда ам дөрт пилорама бар, чижилге улуг, ынчангаш келир чылын чүгле ыяшты долгандыр чонар дериг-херексел херек, ындыг төлөвилелди деткип болурун суму чагыргазының даргазы Михаил Бекаевич Бүрүн-оол чугаалады.

Суур черниң чурттакчыларының ийи дыка элээр. Чүге дээрже мында кудумчу транспорту чок, оруктар асфальт чок болганы-биле кезээде сайлыг ийикпе, эленин азы чамдыкта шуут малгаштыг черлер-биле чон кылаштажыр. Ооң кадында мал кажазы кирип идик үрей кедеривис база бар. Ынчангаш **Мерген Дадар-оолдун** чагыргалары хей. Ооң акызы болур **Мөңгүн Дадар-оолга** демир-дес хайындырар азы артык кезектер септээр талазы-биле ачы-дуза чагыргалары база төнмөс. Ол хүл узар, тыртар болгаш суугуга ажыглаар кыскашты каннап кылгаш, «Сай-Хонаш» дээр ниити чөмөнчилге черинге баргаш, эрткен-дүшкен чонга садып турар болду. 100 рубльге бистиң-биле кады чорааннар база садып алды.

ШАНЧЫ СУМУЗУ чүгле кожуунда эвес, республикада чедери берге черлерге хамааржыр. Ынаар

чедер орук берге болганы-биле чүгле чүк машиналары болгаш «Москвич» марканың машиналары халыыр. Адаа чавыс даштыкы машиналар дораан үрелир. Ынчангаш Шанчы биле кожуун төвүнүң аразында халып турар Ш.В. Шомбулдун чийк машиназы тура дүшкен деп чугаа кажан-даа турбаан. Ол чүгле бүзүрелдиг чолаачы болурун аңгыда, машинаның «доктору». Ол деткимче алган акшазы-биле артык кезектер садып алгаш, эрги «москвичин» улам чаартып, үзүк-соксаал чокка пассажирлерни сөөртүп турар.

Декабрь 10-да Чаа-Хөл кожуунда үстүндө айыткан программа езугаар деткимче алган сайгарлыкчыларның бүдүргөн барааннарының ярмарказы болуп эрткен. Тыва далган, тараа, аргаан, даараан кылыглар, бажың иштиниң чазап каан эт-севи делгеттинген ол ярмаркага бодунуң ажыл-херээн шалыпкын болгаш тывынгыр эгелээн сайгарлыкчыларга байыр чедирешишкенин сөстөрүн чугаалап, хүндүлел бижиктерни берген. Хүндүткелдин демдээн көргүскен бижик демдектерин алыры оларга арай эрте боор деп бодадым, чүге дизе 2-3 ай кандыг-даа ажылдың түңчелин көргүзүринге эвээш хуусаа, ынчалза-даа... кым билер, демдеглээри шын чадавас... Мен бодум хуумда, хүндүлел бижиктерниң үнезин бедидиксээр кижиле чордум.

Кожуунда бо программаның шугуму-биле биче сайгарлыкчы чорукту деткир талазы-биле ажылдарга суму чагыргалары дыка идепкейлиг кирип, боттарының сумуларының хөгжүлдэинге ол адырлар болгаш ол кижилер төлөпиг үлүүн кирип шыдаарын шынзыдып тургаш, оларны идип үндүргөндөр. Ынчангаш оларның ажыл-чорудулгазын канчаар эгелеп алганы, кайызы шуудап чоруп олурары суму чагыргаларының арын-нүүрүндө. Ак-Дуруг суму чагыргазының даргазы М.Б. Бүрүн-оол деткээни төлөвилелдерниң боттандырышкыны дээр хары-салгалын бо үениң дургузунда көргүзүп келген. Чаа тургустунган сайгарлыкчыларның ажыл-ижин Кызыл-Даг суму чагыргазының оралакчызы Лира Дукуйлановна эки билерин база көргүстү. Деткимче кайы хире болдур, хары-салга база ол хире болур ужурулуг. Ынчангаш келир чылын бодунуң хары-салгазын көргүскен болгаш ажыл-чорудулгазы эки чоруп турар сайгарлыкчыларлыг сумуларны мурнай көрүп, чигелделерни көргүзерин мөөрей комиссиязының кежигүннери көөр боор дээрзинге бүзүредим.

Айлаң ДАРЖАА.

Д.Тюлюш.

В.Норбунуң септелге черинде.

А.Тондуп.

А.Суванның садып алыкчылары хей.

Ж.Ооржак массаж кылып тур.

Хоочун башкы Б.Хөлчүк чаа мергежилди шынгадып алган.

Ш.Шомбул.

ЁЗУЛУГ КИЖИ

Ынчан беш харлыг турган мен. Оттук-Дашта авам, ачамның бажы-нынга кешээликей бергенде, төрелдеривис-ле турган боор, ийи херээжен кижжи кирип келген. Ол үеде авам, ачам кайызы-даа ажы-лындан келбээн, ийи бичии дунмаларым-биле бис. Олар бисти аажок чаптап, чарашшынып, байысаап-ла эгелээн. Мен оларның бирээзин аажок чоок көрүп, ооң шимчээшкин бүрүзүн хайгаарап олур мен. Ол кижжи сумказындан хол дыргаан будуур лак ужулгаш, холдарымны кылаң, кызыл кылдыр будуп берген, өөрүүрүмнү чүге деңнээр, эштеримге көргүзүксээш, четтикпейн турган мен. Удатпаанда авам чедип келген, оларның аразынга эвилең-ээлдек чугаа-домак эгелеп чорда, дүрген-не эштеримче ыдыплаттым. Ынчаарда авам мени ол угбам-биле таныштырып каан. Мээң ачам Сиин-оол Байкараевич Оруйгунун кады төрөөн дунмазы, эмчи Валентина Байкараевна деп кижжи болган. Ол хевээр-ле угбамның чараш шырайы, хөглүг каткызы, эвилең-ээлдек чугаазы сагыжымга артып, ын-дыг төрелдиг болганымга чоргаар-ланыр мен.

Чаа-ла алды харлапкаш, менден улуг эштеримни өттүнүп, школага өөрениксээш, авамны амыратпайн туруп берген мен. Чүгле чеди харлыгларны өөредир, ооң кадында хостуг олут база чок дээш школа директору чөлшээрвейн турза-

даа, сентябрь төнгелекте, күзелим боттаны берген.

Улуг-Хем кежир турар Баян-Колга өөренип барыксаарымда чылдагаан бар турган. Ында амдыы чараш угбам база чурттап турган. Ынчан авам мени бир төреливис угбам сугга туруп алгаш өөренир кылдыр чагып каан болган. Валентина Байкараевна угбамның бажыны, турар болган бажынымның шуут дужунда, орук кежерге-ле деп база билип алдым. Авам-биле бир кудумчуга келгенивисте: «Чаа, уруум, угбаларыңның бажыңнарын догааштырып көрөм» дээш, кудумчу ортузунга каттырымзап туруп алды. Бажыңнар-ла эндерик. Оларның аразында коридорунуң сонгалары өң-баазын кубиктер дег будуттунган, улуг ак бажыңны көөрүмгө хөглүү сүргей, амдыы угбам сагыжымга чайгаар кирер боорга, бирээзин ол, а өскези база-ла дыка шевегиин боорда, артында-ла сад-тыг бажыңны шилидим. Кайызы-даа шын болган. Чараш улустун оран-савазы безин боттарыңга чүүлдеш болур чоран. Ынчалдыр-ла Валентина Байкараевна угбам-биле кады-кожа бир чылды өөренип эрттирдим. Кижжи экизи оон эртпес, улуг-бичии-даа улус оон арга-сүмө айтырар, аарыын эмне-дир мындыг болган. Өнүн ээзи, честем Андрей Константинович Кошкар-оол мырыңай магалыг, езулуг «алдын холдуг», турза узун,

тутса мөге, арнының шевегени бир-ле чуруп каан-биле дөмөй-ле. Ооң бажыңының ишти-дашты кезээде кылаң-тас, дамырак суу агып чыдар, ажы-төлүнүң хөглүг каткызы чаңгыланган, огороду хөлбейнип чыдар улус. Олар дег найралдыг кижизиг өг-бүлелер хөй-ле турган болза. Честемниң эш-өөрүнүң хөйүн, тайга кезип аңнаар-даа, өг-бүлөзи-биле дыштанып бил-ир-даа. Угбам ынчангаш чараш, онза кижжи-дир деп билип турар мен. Честем хөөкүй чок болгандан бээр хөй чылдар эртсе-даа, угбамга берге турза-даа, ундаралга ол алыспаан, аажы-чаңы хевээр арт-кан.

Дөрт оглу, чаңгыс кызы, уйнука-тары кырган-авазының арга-сүмө-зи-биле эки улус бооп чурттап чоруурлар. Улуг оглу Карим Андреевич-биле база уруу Чойгана Андреевна иезиниң соон салгап, эмчи мергежилдиг болганнар. Ындыг турбуже, Карим Андреевич милиция шугумунче шилчип, ажылының аайы-биле бедиктерже депшип чоруур. Ол авазы-биле чаңгыс айда төрүттүнген кижжи. Валентина Байкараевнаның 65 харлаанын уткуштур авашкыларга узун назынны, аас-кежикти күзээр мен.

Школага улуг класстарга туру-вуста, эштерим угбамны кудумчуга мендилеп эрткеш: «Байкараевна дег магалыг ава, кырган-ава, эмчи, кижжи бо өртемчейде чок боор аа.

Кижжи бо эмчиге сыкыртып алырын-дан безин кортпас, ооң чылыг-чымчак сөстөрине алзыптар бол-базыкпе. Ол кажан-даа хорадавас боор але деп, чугаалажырга, иш-тимде дыка чоргаарланган мен. Чон аразынга чурттааш, кижжилерниң хүндүткелин кижжи бүрүзү чедип ап шыдавас, ону чүгле езулуг кижжи чедип алыр. Мээң угбам езулуг улуг үжүк-биле адаар ийи-чаңгыс кижжилерниң бирээзи дээр болзумза, чонум-даа деткиир деп бүзүрел-биле чугаалаар ийик мен. Ол чүгле эмчи, ава, кырган-ава боорундан аңгыда, артист база кижжи. Ооң үнүн бодунуң чону пат билир, таалап дыңнаар. Чүгле бодунуң ажы-төлү дээш эвес, кижжи бүрүзүнүң берге айтырыглары дээш сагыжы аарып билир угбамга узун назынны, аас-кежикти, кажан-даа ундаравазын, ол-ла хевээр аныаксыг, чараш чоруурун күзээр-дир мен.

Арыг-силиг шевегин,
Арны-бажы аяңныг,
Аян тудуп ырлаар-даа,
Аныаксыг, чаптанчыг.

Чуртталгага туруштуг,
Шуптувуска үлегер.
Арага деп ажыг суг
Амзап безин чорбаан.

Аарыг-даа, кадык-даа
Аралашкан чонунга
Эмчи болгаш кижжи деп
Эриг баарын сөңнээр.

Холу чылыг, чымчак
Сөглээн сөзү чөптүг
Соон-мурнун бодаар
Ховар-ла угбам бар.

Светлана ЧАМЗЫН.

Медицина айтырыглары

ЧАА ТӨЛЕВИЛЕЛДИ АЖЫГЛААР

Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызы медико-биологтук кластерни ажыдары-ның төлөвилелин кылган.

Ылавылаарга, тус черниң эм оъттар аймаандан эмнерни болгаш дүрген шингээттинер биологтук немелде бүдүмелдерни бүдүрбү-шаан, эмнээшкинниң чаа арга-хевирлерин чоокку чылдарда чедип алырын планнаан. Ол талазы-биле инновациялыг ажыл эгелээн дээр-зин Тыва Республиканың Чазааның Даргазынга илеткээн.

ТР-ниң кадык камгалал сайыды-ның дыңнадып турары-биле алырга, дүрген шингээттинер биологтук немелде бүдүмелдерни бүдүрери-ниң төлөвилелдерин шагдала иди-п үндүрген-даа болза, бүдүрүлгө баазының чогуңдан ол айтырыг иштирлеттинмейн турган. Бо хүн-нерде күрүнениң «Чагытай» унитар-лыг бүдүрүлгезин амгы үениң дериг-херекселдери-биле немей дерззиниң ачызында бойдустун байлаандан чиг этти база бүдүрүп эгелээн.

Оон аңгыда, тус черниң эм оъттарын эм-таң бүдүрүлгезинге ажыглаарының талазы-биле өөренип көөрүнүң эртем баазы чок турганын айтып болур. Тыва Республиканың Кадык камгалал яамы-зы биле Москваның И.М.Сеченов аттыг медицина академиязының аразында чардынган керээ езугаар шак ындыг шинчилелдерни бо чы-лын чаа эгелээн. Бирги экспедиция-ның ажылының түңнелин алгаш көөрге, «республика девискээрин-де эм оъттарның элбек болганы-биле оон хандыларны, шайларны бол-гаш биологтук немелде бүдүмел-дерни бүдүрүп болур бүгү-ле арга бар бооп турар. Ынчангаш бо чыл-дың төңүзүңге чедир Кадык кам-галал яамызы ук лаборатория-биле керээни чарып, Тываның эм оътта-рын ам-даа хандыр шинчилээринге дугуржулганы кылдыр деп сорул-галыг. Эге чаада бүдүрүлгениң технологиязын ажалдап кылыр болгаш дүрген шингээттинер био-логтук немелде бүдүмелдерге ха-маарыштыр клиниктиг шинчилел-дерни чорударының хемчеглерин, суксуннарның эмнээр болгаш хоралыг шынарын өөренип көөрү чугула. Чүгле белеткел ажылда-рынга безин аңгы-аңгы экспертиза-ларга чарылган чокка оон шүүдели 1 млн.хире рубль чедэ бээр. Кадык камгалал яамызы амдызында 3 аңгы продукцияны бүдүреринге бе-леткел ажылдарын чорудуп турар.

Бир эвес тус черниң эм оътта-рындан бүдүрген чүүлдерни меди-цина практиказынга калбаа-биле ажыглап эгелей бээр болза, ол рес-публикада медико-биологтук клас-терниң баштайгы базымы кылдыр санаттынар деп кадык камгалал сайыды Ш.Хопуя дыңнаткан. Ооң-биле чергелештир республикага боттун медицина талазы-биле эртем-шинчилелдери база калба-рар. Амгы үеде ол талазы-биле байдал бисте берге. ТР-ниң Кадык камгалал яамызында эртем-прак-тиктиг төп биле Россияның меди-цина эртемнеринин академиязының Сибирь округунда Красноярски-ниң эртем-шинчилел институтунда Соңгу чүктүң медицина айтырыгла-рының талазы-биле Тывада салбы-ры деп, шинчилел талазы-биле чү-гле ийи албан черлери бистиң рес-публикада бар. Ол албан черле-ринде кадрларны кызырганындан, шинчилел ажылдары кылыр кан-дыг-даа арга чок бооп турар.

gov.tuva.ru

АНЫЯК-ӨСКЕНГЕ КИЧЭЭНГЕЙВИС, ДУЗАВЫС ХЕРЕК

Кызылдың № 9 школа-гимназияның залынга чоокта чаа «Наркоиммунитет өг-бүледен шингээттинип турар» деп ада-ие активинге болгаш аныяктарга республиканың өөредилгелиг ийиги чыыжын ТР-ниң Өөредилге, Кадык камгалал яамылары, республиканың «Сайзырал» психология-медицина социал дуза төвү база РФ-тиң ТР талазы-биле Наркохайгаарал албаны организастан эрттирген.

Ук чыыш назы четпээннерге болгаш аныяктарга наркотиктерге удур ажыл чорудар база ооң профилактиказын, кадык-чаагай амыдыралдың пропагандазын чорудар волонтерларны белеткээр база өөредилге албан черлеринде ада-ие-биле ажыл-чорудулганы экижидер сорулгалыг. Ооң ажы-лынга кожууннар, хоорайлар ча-гыргаларының баштыңнарының социал политика талазы-биле ора-лакчылары, өөредилге органна-рының эргелелдериниң кижизидилге талазы-биле оралакчылары болгаш инспекторлары база оон-даа өскелер киришкен.

Чыыштын организаторлары алкологизмге, наркоманияга база таакпыга удур сүмө номнар, «Таак-пыдан ажы-төлдү канчаар камга-лап алырыл?», «Алкологизм чурт-талганы үрөп турар», «Кадык-чаа-гай амыдырал дугайында», «Ажы-төлгө ажыг-шүжүгнү ажып эрте-ринге канчаар дузалап болурул?» болгаш оон-даа өске номнар, пла-каттарны, буклеттерни бараалгат-кан делгелгени кылган.

Пленарлыг хуралдың ажы-дышыкынын ТР-ниң Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политика-зының сайыдының оралакчызы Уран-кыс Сергеевна Ондар чугула ол айтырыглар дугайында илеткел кылыр төлээлерни таныштырган. РФ-тиң ТР талазы-биле Нарко-хайгаарал албанының эргелелиниң удуртукчу Александр Алек-сеевич Светличный илеткелинге наркотиктерге хамаарыштыр хөй-

ниитини дүвүредип турар айты-рыгларның дугайында дыңнаткан. Александр Алексеевич Томск хоорайга болуп эрткен чөвүлел хура-лга киришкенин база ол-ла айты-рыгның ында чидиг тургустунуп турарын демдеглээн. Наркомания-га колдуунда элээдилер болгаш аныяктар алзып турар. Оларның аразында чүгле социал байдалы че-динмес өг-бүлелерден уруглар эвес, а эки байдалдыг өг-бүлелер-ден безин бар. Чонун 5 дугаар киж-жи-ле студент, а оларның ара-зында 10 дугаар студент-ле нар-котикти болгаш спириттиг суксунну ажыглап турар. База ол ышкаш чаңгыс катап шенээннер база эвээш эвес. Бо саннарның көргүзүү дүвүрелди болдуруп турар.

Аныяктар – бистиң келир үеvis. Бистиң соовуста салгал быжыг кадыкшылдыг болзун деп бодаар болзувусса, амдан эгелеп шыңгыы хемчегни ап, аныак салгалды багай салдарлардан камгалаар ужурулг бис. Кадык амыдыралдың үнелиг кезээ өг-бүледен үнер болгаш кижизидилгеден хамааржыр. Уруг бүрүзү камгалал чок, ынчангаш оларга бистиң дузавыс, кичээн-гейивис чугула херек. Уруглары-высты бичиизинден тура, кадык амыдыралга кижизидип, профи-лактика ажылдарын доктаамал чорудары чугула. А.А.Светличный илеткелиниң төңүзүндө: «Өске ре-гионнар болгаш Томскиден дора эвес бис, ынчангаш бис база кадык салгалды камгалап арттырып алы-ры-биле чаа арга-методтарлыг

профилактика хемчеглерин ажыл-дап кылгаш, уругларывысты багай чүүлдерден чайладылыңар» – деп, кыйгырган.

Улаштыр Росхереглел хайгаар-алының ТР талазы-биле эргеле-линиң удуртукчу Людмила Ким-ооловна Салчак Тывада санитар-эпидемиология талазы-биле бай-далдың дугайында илеткелди кылган.

ТР-ниң өөредилге, эртем бол-гаш аныяктар политиказының сайы-дының оралакчызы У.С.Ондар бодунуң «Өөредилге адырында психоактивтиг бүдүмелдерни ажыг-лаарыңга удур профилактиканың концепциязын боттандыраарың дугайында» илеткелди кылган. Ук концепцияга үш кол орган сүмө-лери ажылдап кылган турган. Ол болза РФ-тиң Наркотиктер саарыл-газынга удур хыналдазының тала-зы-биле федералдыг албаны, РФ-тиң Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызы база РФ-тиң ИХЯ-зы. Оон аңгыда Уран-кыс Сергеевна бирги чыыш-тын салдыг сорулгаларының кандыг ажылдары кылдынганын база кандыг айтырыглар иштир-леттинмейн артып турарының дуга-йында дыңнадыгны кылган. Элээ-дилер болгаш аныяктарның нарко-тиктиг бүдүмелдер-биле холбашып турары – чидиг айтырыгларның бирээзи болганда, школа база проф-фессионал, ортумак, дээди өөре-дилге черлеринге профилактика ажылдарын шыңгырадыры чугу-ла. Аныяк-өскенниң хар-назынынга дүүшүр тускай программаларны чорудуп, ылаңгыя студентилер аразында ажылды күштелдирери негеттинип турар. Чоруттунуп турар акциялар, программаларның түң-нелдери эки болуп, демниг ажыл-чорудулга чедишкинниг түңнел-дерни көргүзүп эгелээн. Ол ышкаш

аныяктар аразында волонтерлар шимчээшкиннериниң тургустунуп турары кончуг эки. Олар аныяк-өс-кенниң багай салдарларга алзыыш-кыны-биле демисежир сорулгалыг.

Республиканың девискээринде черлик үнген конопляны узуткаарының талазы-биле ажылдарның байдалының дугайында РФ-тиң Тыва Республикада Наркотиктер саарылгазынга удур хынал-дазының талазы-биле федералдыг албанының начальнигиниң оралак-чызы О.О.Пирингиле дыңнадыгны кылган. Ниитизи-биле алырга, рес-публиканың девискээринде черлик үнүп турар конопля үнүжүнүң шөл-дерин узуткаар ажылдар дескизи-биле чоруттунуп турар. Орлан Очур-оолович илеткелинге бо чыл-дың 10-11 айларының дургузунда наркотиктиг бүдүмелдер-биле хол-баалыг херектер, наркология сал-бырының учедунда турарларның саны-биле, чеже тонна наркотиктиг бүдүмелдер хавыртынган дээрзи болгаш оон-даа өске сан-факты-ларны дыңнаткан.

Республиканың наркодиспан-сериниң улуг эмчизи И.О.Бадыргы назы четпээннер болгаш аныяктар аразында наркотиктиг бүдүмел-дерни ажыглап турарын тодарадыр мониторингиниң түңнелдерин база 2010 чылда өзүп орав салгалга про-филактика ажылының дугайында медээни дыңнаткан. Сан-чурагай-лыг таблица-биле киржикчилерни таныштырган.

Хуралдың түңнелин үндүрүп тура, У.С.Ондар: «Башкылар, ада-ие, эмчилер – шупту каттыжып, демнежи алгаш аныяк-өскенни наркотиктиг бүдүмелдер садып тарадыр чоруктардан камгалаар быжыг турушту тургузуп, ону че-дип алылыңар! Кадык-чаагай сал-галды кижизидээлиңер!» деп кый-гырган.

Валерия КОНГАР.

ХОСТУГ-ДАА БОЛ, БЕРГЕ ХҮРЕШ...

Хостуг хүреш Совет Эвилелинге 1945 чылдан бээр сайзырап эгелээн. Ол чылдарда хостуг хүрешке маргылдаалар чуртка чаа эгелеп турган. Бистиң республикага, а ынчан автономнуг обласка, баштай хостуг хүреш эвес, а классиктиг хүреш Кызылдың механизация училищезинге күш-культура башкызы Павел Михайлович Петровтуң удуртулгазы-биле ажилдап эгелээн.

Ооң баштайгы өөреникчилеринге Каадыр Билдейни, Назын-оол Оюнну, Сергей Седен-оолду, Николай Таскараковту, Семен Бедаревти, Виктор Ваниковту, Александр Ивановту, Юрий Петровту хамаарыштырар. Классиктиг хүрешке Владивосток хоорайга болган маргылдаага баштайгы тыва чемпион Кызылдың №2 ортумак школазының өөреникчизи Кара-оол Севилбаа болган.

Ол-ла үеде хостуг хүрешти база республикага сайзырадыры-биле 1958 чылдың төңчүзүнде классиктиг хүреш секциязынга хостуг хүрешти база тыва хүрештиң аргаларын А.М. Петров өөредип турган.

Сибирьниң болгаш Ыраккы Чөөн чүктүң улустарының 2-ги Спартакиадазынга киржири-биле Кызылдың күш-культура бажыңыга «Күш-ажыл» спортчу ниитилелдин хостуг хүрешке шаңналы дээш область маргылдаазы 1959 чылдың январь 25-те болуп эрткен. Эң баштайгы бо маргылдаага 22 шыырак дээн мөгө күжүн шенежип хүрешкен. Боттарының деңзилеринге Кызылдың №2 ортумак школазының өөреникчилери Сергей Седен-оол, Каадыр Билдей бири черлерни алган. Өске килдерге Кызылда партшколадан Тиртуй-оол, АТК-дан Таскараков, Кузнецов олар чемпион болган.

1959 чылда Тыва АО-нуң спортчу ниитилелдеринин каттышкан чөвүлелиниң даргазы Ойду Донгак Москвага сургакчылап чорааш, хостуг хүрешке ССРЭ-ниң бири чери дээш маргылдааны көргөн. Тывага чанып келгеш, А.М. Петровту чалааш, республикага хостуг хүрешти сайзырадырын саналдаан.

А.М. Петров Ленинград хоорайже улаштыр семинарлап чоруткаш, хостуг хүрештиң техника, тактиказын өөренип. Тывага келгеш, хостуг хүрештиң секциязын Күш-культура бажыңыга «Күш-ажыл» спортчу ниитилелге чорудуп эгелээн.

Ол үеде Улуг-Хем кожуунун Арыг-Узун суурга Татарстанн Казань хоорайдан ажилдап келген дээди эртемниг Изаил Хасановту Ойду Донгак дарга көдээ ажил-агый техникумунга башкылаар кылдыр шилчидип эккелген. 1959 чылдың сентябрь айдан эгелеп, техникумга хостуг хүрештиң секциязын ол ачыдып, ажилдай берген. И.Хасанов хостуг хүрешке Тываның чыынды командазын 1959 чылда областың күш-культура бажыңыга белеткээш, «Күш-ажыл» спортчу ниитилелдин төп эвилелиниң Грозный хоорайга декабрь айда болган маргылдаазына кириштирген. Ол маргылдаага Тываның командазы 32 командадан 16 дугаар черни ээлээн. Боттарының деңзилеринге Ойду Бартан биле Изаил Хасанов 8-10 дугаар черлерни алганнар.

Москваның күрүне университединиң доозукчузу Ойду Ондарович Бартан Чөөн-Хемчик кожуунун Бажың-Алаак ортумак школазына химия башкылавышаан, 1959 чылдың сентябрь айда оолдарны хостуг хүреш аргаларына өөредип эгелээн. Хүрежир маттарны боттары даарап ап турганнар. Бир чыл эрткенде, Хову-Аксының кобальт комбинатында ол ажилдай бергеш, аңаа база хостуг хүреш секциязын организастан.

О.О.Бартан 1957 чылда Москва хоорайның бири чери дээш мастерлер хүрежинге киришкеш, бодунуң деңизинге чемпион атты чаалап алган. Амгы үеде болза, ону спорт мастериниң нормазын күүсеткени-биле деңнээр.

Ооң-биле кады Москва хоорайга хостуг хүреш секциязынче кады чоруп турган эштери Калгажык Шактаржык, Владимир Назын-оол, Болдунай Шимит, Күрүй-оол Чамаев Тывага келгеш, хостуг хүрешти сайзырадырынга үлүг-хуузу кириген.

Тыва мөгелерден Сибирь болгаш Ыраккы Чөөн чүктүң чоннарының хостуг хүрешке аныктар аразына бир дугаар чемпион атты чаалап алган кижилер – Николай Мумба болуп турар. 1959 чылда Россияның чоннарының 2-ги Спартакиадазынга Николай Таскараков киржи чораан.

Хостуг хүрешке спорт мастериниң адын Тывадан бир дугаар Изаил Хасанов «Дүжүт» спортчу ниитилелдин төп чөвүлелиниң Нальчик хоорайга 1960 чылда эрткен маргылдаазына шаңналдыг черни төлөпти-биле ээлээш, чаалап алган.

Хостуг хүрешке делегей чергелиг маргылдаага баштай киришкен тыва мөгө Каадыр Билдей болур.

Хостуг хүрештиң хоочуннары солагай таладан Даныл Ооржак, Каадыр Билдей, Өргелээр Ондар, Николай Монгуш.

Ол 1961 чылда Ленинградтың күш-культура техникумунче өөренип кирген. К.Билдей ол чылдарда хостуг болгаш классиктиг хүрештерниң кайызынга-даа деңге хүрежи чораан. 1963 чылда «Күш-ажыл» курлавырлар» спортчу ниитилелдин Луганск хоорайга эрткен төп маргылдаазына 3-кү черни ээлээш, спорт мастериниң нормазын күүсеткен. Ол-ла чылдың ноябрь айда Финляндияның бири чери дээш Хельсинки хоорайга эрткен делегей чергелиг ажиык маргылдаага бодунуң деңизинге он сес спорт мастеринден 2 дугаар черни ап, спорт мастери адын шыңзыткан. Оон келгеш, классиктиг хүрешке Поддубныйның кубогу дээш Ленинград хоорайга декабрь төңчүзүнде эрткен маргылдаага үш тирилелгени чедип алгаш, маргылдааның ийи дугаар хүнүнде Совет Эвилелиниң ээлчеглиг Олимпий оюннарына чорудар деп турган мөгези Яблочкин-биле ачыр-дачыр

Станислав Оюн хоочуннар аразына делегей чемпионатында ийги-шаңналдыг черни алган. Турция. 2009 чыл.

тутчуп тургаш, ооргазынга улуг кемдээшкен алгаш, ийи чыл иштинде шуут хүрешпээн.

Тыва областың бир дугаар чемпионаты Кызылда «Хүреш» стадионга май 16-17 хүннеринде болуп эрткен. Ооң киржикчилериниң саны 100 кижиле чедип турган.

Ол чайын Москва хоорайдан хостуг хүрешке Совет Эвилелиниң чемпиону Леонид Дмитриевич Красавин Тывага чедип келгеш, 20 хонук иштинде тыва оолдарның техниктиг болгаш теория кырында

А.Чүлдүк, Б.Чөкпек, Ф.Ондар, Г.Палин, С.Бедарев чүгле мергелдиг спортчулар болуп турган эвес, а хостуг хүрештиң Тывада идепкейлиг непередикчилери база апарганнар.

Ол-ла чылын Н.Мумба, Ф.Ондар, А.Чүлдүк, М.Ооржак олар Краснодар хоорайга көдээ спортчуларның чемпионнары аттарны чаалап алганнар. Бо мөгелер Киргизияның бири чери дээш база Донда-Ростов хоорайның болуп эрткен чидиг ужуражылгаларга шаңналдыг черлерни тус-тузунда ээлээш, спорт мастеринге кандидат аттарны камгалап алганнар. Чижээ, Ф.Ондар спорт мастериниң адынга төлөптиг турган, ынчалза-даа соңгаарже чып чорудар документи-лерни херекке албайн чораан.

Башкир АССР-ниң Октябрьский хоорайга анык мөгелер аразына хостуг хүрешке Россияның бири чери дээш маргылдаа 1968 чылдың сентябрь 12-15 хүннеринде болуп эрткен. Аңаа Өргелээр Ондар ийги черни ээлээш, «ССРЭ-ниң спорт мастери» бидик аттың шынзылганы тыва мөгелерден эң баштай холга алган.

Ол-ла 1968 чылдың декабрь айда Красноярск хоорайга «Дүжүт» спортчу ниитилелдин төп эвилелиниң бири чери дээш маргылдаага Федор Ондар бодунун килинге чемпионнааш, ССРЭ-ниң спорт мастери атты база алдын медальды чаалап алган.

1969 чылда Михаил Оюн, Валерий Оюн болгаш Болат Чөкпек олар «ССРЭ-ниң спорт мастери» ата төлөптиг болганнар.

1970 чылдарның эгезинде бистиң мөгелеривис Россия, ССРЭ болгаш делегей чергелиг маргылдааларга бо-ла киржи эгелей берген. Оларга Александр Шойдук, Валерий Оюн, Сергей Ооржак, Чадамба Ооржак, Иван (Кара) Хураган хамааржыр.

Александр Доржу 1983 чылда ССРЭ-ниң чемпиону бидик атты чаалап алган. Ооң соонда Киевке эрткен делегей чемпионатының мөңгүн медальының эдилекчизи, Европаның ийи дакпыр чемпиону, делегей кубогунун ийи дакпыр эдилекчизи, хөй-хөй делегей чергелиг маргылдааның тирикчизи аттарның эдилекчизи болган. Ол үеде ооң-биле чаңгыс килге ССРЭ-ниң маргылдааларына шаңналдыг черлерни бо-ла ээлеп чораан Борис Севенек хүрежи чораан.

Анык чылдарында ССРЭ-ниң

көдээ спортчуларының чемпиону Станислав Оюн хоочуннар аразына делегей чемпионатында 2008 чылда хүлер медальды, а 2009 чылда Турцияга мөңгүн медальды чаалап алган.

Бо хүннерде республикада билдингир спортчулар Орлан Монгуш, Буян Биче-оол, Аян-оол Ондар, Аяс Делгер-оол, Олан Сат, Артыш Доржу олар хостуг хүрешке делегей чергелиг спорт мастери аттарлыг. Россия чемпионатының шаңналдыг черлерин Виталий Дембирел, Аян Ондар, Салдар-оол Даржаа, Отчугаш Күжүгет болгаш Самир Сат ээлеп чораан.

Делегей чергелиг спорт мастери Чечен-оол Монгуш Россияның чемпиону, Европаның аныктар аразына чемпиону, Олимпий оюннарының киржикчизи болган. База бир делегей чергелиг спорт мастери Лориса Ооржак – Россияның чемпиону, Европаның аныктар аразына каш дакпыр чемпиону, 2009 чылда делегей чемпионатының мөңгүн медальының эдилекчизи.

ССРЭ-ниң база Россияның алдарлыг тренерлери хүндүлүг аттарны Валерий Оюн, Чадамба Ооржак болгаш Виктор Достайга аңгы-аңгы чылдарда тывыскан.

Амгы үеде эки хүрежи чоруур мөгелеривиске Мерген Санааны, Белек-оол Күжүгетти, Кристина Сатты, Дозураш Күжүгетти, Меңги Мортуй-оолду, Тимур Ооржакты дээш, оон-даа өскелерни хамаарыштырып болур. Шудургу ажилдап, эки түңнелдерни чедип ап турар тренерлерге Мерген Чылбаевич Ооржакты, Александр Төмүр-Маадырович Сатты, Буян Владимирович Биче-оолду, Артыш Алексеевич Доржуну, Владимир Хуракович Түлүштү, Аян-оол Александрович Ондарны, Мерген Михайлович Санааны, Самир Көк-оолович Сатты дээш, өскелерни-даа хамаарыштырар.

Спортту республикага сайзырадырынга, ооң иштинде хостуг хүрешти хөйге непередиринге улуг үлүг-хуузу кирип чоруур удуртукчулар Сергей Ынаажыкович Ооржакты, Вячеслав Маадыевич Кара-Тонугну, Алексей Семенович Самданны, республиканың спорт школаларының директорлары Роберт Кировович Хомушкуну, Александр Хертекович Доржуну, Толбан Семенович Самданны маңаа айтып демдеглевес аргажок...

Амгы үеде ТР-ниң Хостуг хүреш федерациязының президентизи Шолбан Валерьевич Кара-оол база федерацияның бюро кежигүннери хостуг хүрештиң республикага непереп эгелээнинден бээр 50 чыл ою-биле холбаштыр Тываның чонунга, спорттун аарыкчыларына болгаш ооң хоочуннарына, тренер башкыларга чедикшиинерни, анык-чалыы мөгелерге улуг-улуг тирилелгелерни болгаш студент спортчуларга эки өөредилгени күзеп, чоокшулап оор Чаа чыл-биле байыр чедирип тур!

Ол ышкаш хостуг хүрешке ынактарны «Сүбедей» спорт-комплекске ТР-ниң Чааан-ның Даргазының шаңналы дээш декабрь 18-20 хүннеринде эртер маргылдааже чалап тур бис.

СПОРТ • СПОРТ • СПОРТ

СПАРТАКИАДА ЭРТКЕН

Эрткен дыштаныр хуннерде Кызылда «Сүбедей» болгаш И.Ярыгин аттыг спорткомплекске республиканың инвалидтеринин 6-гы спартакиадазы болуп эрткен. Боттарының байдалы-биле хуннун даңнын улус аразынче кирип шыдавас улуска ол езулуг байырлал болган.

И.Ярыгин аттыг спорткомплекске шыдыраага база шашкиге маргылдаалар эрткен. Шыдыраага дөртөн ажыг кижиле ойнаан. Аңаа Виктор Очур чемпионнаан. Шашкиге Алина Ховалыг биле Ай-оол Салчак тилекчилер болган.

«Сүбедей» спорткомплекске эрткен маргылдаалар коляска тергелиг спортчулар аразына 30 метрге чарыш-биле эгелээн. Бо

хемчээлди херэежен улус аразында Саарлай Бандан кымны-даа мурнай эрткен. Оон соонда шаңналдыг черлерни Чечекмаа Ондар биле Ольга Адыг ээлээн.

Армрестлингге (холдар хүрежинге) эрткен маргылдааларга херэеженнер ортузунга Ольга Монгуш (1-ги черни), Ольга Адыг болгаш Чечекмаа Ондар аразында шаңналдыг черлерни үлешкеннер.

Эр улус аразына Аймет Сендоо тилекчи болган, а Хүлер-оол Саая биле Алексей Күжүгет ийги болгаш үшкү черлерни алганнар.

Стартаж дараазында дартс талазы-биле киржикчилер үнген. Дартс дээрге ча адарына дөмей спорт. Чүгле ча орнунда шиш баштыг согунну октаар. Алды метр хемчээлге эрткен маргылдаага Арандол Кыргыс, а херэеженнер аразына Галина Ооржак хей саннарны ап, шылгараан.

Шой көдүреринин маргылдаазына Айдаш Монгуш 90 кг штанганы эң хей көдүргөш, тилекчи болган. Стол теннининге база-ла Айдаш Монгуш чемпионнаан. Ол чаңгыс хун дургузунда спорттун үш хевиринге шылгарааны ол.

Бистиң корр.

ТИИЛЕЛГЕ ДЭЭШ ОЙНААННАР

Делегейниң инвалидтер хунунге тураскааткан шыдыраа маргылдаазы Кызылдың И. Ярыгин аттыг спорткомплексинге болуп эрткен.

27 эр, 17 херэежен спортчулар шыдыраа биле шашкиге күжүн шешкен. Херэежен улус аразына шыдыраа болгаш шашкиге Галина Ховалыг (Кызыл) инвалид херэеженнер ортузунга 2009 чылдың чемпиону болган. Шыдыраага ийги, үшкү түнелдерни Чинчи Ховалыг, Римма Ляндуп көргүскен.

Шашки маргылдаазына Алдын-Хун ийги, үшкү черни Римма Ляндуп ээлээн.

Эр улус шыдыраазына 19 кижиле швейцар система-биле 5 салыг ойнаан. 5 сандан 5-ти алган Виктор Очур (Бай-Тайга) кымга-даа уттур-

баан. Ийги бөлүктүн инвалиди бо спортчу эш-өөрүнүн ортузунга 2009 чылдың чемпиону болган. Ийги черни Алдын-оол Хирлигбей (Улуг-Хем), үшкүзүн Ак-Туруг чурттуг Сылдыс Балчий эжелээн.

Шашкиге экер-эрес 8 эр ачырдачыр тудушкан. Маңаа Май-оол Салчак чемпионнаан. Чаяан Монгуш биле Ай-Херел Хомушкун ийги, үшкү черлерге төлөтпег болган.

Маргылдааның тускай шаңналдарын база тургускан. Маргылдааның эң улуг назылыг киржикчизи Соскур-оол Кыртышланович Ондар «Спортчу узун назын» деп, хоочун

спортчу Киров Хунан (маргылдаага 4-кү чер) «Факел дег өшпес, хып чоруур спортчу чүткүл» деп, ак даянгыш тутса-даа, аныктарга үлгер-чижек болуп чоруур Зоя Ооржаквна Ооржакка «Чаныш-сыныш чок спортчу тура-соруу дээш» деп тускай шаңналдарны Леонид Мохов баштаан судья коллегиязы тывыскан.

Чемпионнарга болгаш шаңнал алганнарга хүндүлел бижиктерни, алдын, мөнгүн, хүлер медальдарны база өртектиг белектерни ТР-ниң Куш-ажыл болгаш социал политика яамызының өмүнээзинден оралакчы сайыт, композитор А.С. Хоюган тывыскан.

Даңзы САЛЧАК.

Боранныңда иви чараш,
Борай баскан изи чараш...

Константин СИМОНОВТУҢ фотоэтноду.

Хыналдалар

ӨРТ АЙЫЫЛЫН
БОЛДУРБАС ДЭЭШ

Күрүнениң өртке удур хайгаарал органнының медээзи езуугаар алырга, бо чылдың декабрь 10-га чедир Чаа чылдың хемчеглерин эрттирер ужурулг 460 объектинин 74-үн хынал көргөн. Оон түнелдинде өртке удур 287 хемчеглерни күүседирин айыткан 30 негелде бижикти оларның удуртукчуларына күрүнениң өртке удур хайгаарал органны берген. Моон мурнунда өртке удур 156 хемчегни күүседир даалганы берген турган, хынал көөрге, 112-зин азы 71 хуузуун күүсеткен болуп турар.

Өрттүн айыыл чок чоруунун дүрүмнерин хажыт-

каны дээш Россия Федерациязының Административтиг кем-херек кодексинин 20.4 чүүлүнүн 1-кезээнин талазы-биле 32 протоколду тургускан, албан-дужаалдыг 28 кижини, 2 юридиктиг албан черин торгоап, административтиг харысалгага онааган.

Күрүнениң өртке удур хайгаарал органнының хойлу езуугаар негелделерин хуусаазында күүсетпээн дээш РФ-тиң Административтиг кем-херек кодексинин 19.5 чүүлүнүн талазы-биле албан-дужаалдыг кижилерге хамаарыштыр 6 протоколду тургускан болгаш административтиг кем-херек харысалгазына онаары-биле судтарже чоруткан. Чижээлээрге, хуу сайгарлыкчы Елена Руденко «Спортсмен» магазининге өрттүн айыыл чок чоруунун дүрүмүн хажыдып, пиротехниктиг (частыр бүдүмелдер) кылыгларын садып турганы илерээн.

Онза байдалдар яамызының парлалга албаны.

«ТЫВА АЛГЫ» ААН-НИҢ ДЫҢНАДЫ

«Тыва алгы» ААН-ниң конкурс эргелекчизинин дыңнады болза, ийги ээлчегин өре негекчилеринин негелдезин хандылар талазы-биле санаашкыннар 2009 чылдың декабрь 31-де доостурун дыңнадып тур. Ол дээрге «Тыва алгы» ААН-ниң, «Тыва хевис», «Дүктүн баштайгы болбаазырадылганын Тыва фабриказы» ниитилелдерин, «Тыва хевистер» КУБ-тун, «Алгы тон даараар фабрика» ААН-ниң ажилдакчыларының ажил төлөвиринге өрөзи-дир.

Бо хуусаа эрткенде, ажил төлөвиринин өрөзин төлээринин талазы-биле ажилдакчыларның хомудалын хүлээп албас.

Төлөвирин ажил хуннеринде 9.00 шактан 17.00 шакка чедир дараазында адресче чорудуп турар: 667003, Кызыл хоорай. Лопсанчап кудумчузу, бажың, 3 («Бистиң бажыңывыс» МУБ), телефону 6-01-25.

«Тыва алгы» ААН-ниң конкурс эргелекчизи М.К. ОЮН.

ӨЛҮКТҮ САДЫП АП ТУРАР

«Саяны-М» кызыгаарлаттынган харысалгалыг акционерлиг ниитилел өлүктү дараазында адресче садып ап турар: Каменистая кудумчузу, 15.

Тел. 8-9232656220.

«БҮЗҮРЭЛ ТЕЛЕФОНУ» АЖЫЛДАП ЭГЕЛЭЭН

Россия Федерациязының Фитосанитарлыг болгаш ветеринарлыг хайгаарал талазы-биле Тыва Республикада эргелели (Россельхознадзор) Россия Федерациязының күрүнө ажилдакчыларының албан черинге бодун алдынар чурумну сагып билири, ажил-агыйга болгаш амы-хууда маргыш-чөрүлдээлерин болдурбазы дээш база эргелелдин коррупцияга удур планының күүселдезин боттандыраары-биле тускай комиссияны тургускан.

Эрге-хоойлу, суд болгаш өске-даа күрүнө организацияларында, хамаатылардан күрүнө ажилдакчызы кижинин чурум үрээнинин дугайында кириген бижимелдери болгаш билдиринишкенини комиссияның чыгырының барымдаазы болур.

Оон аңгыда эргелде 6-25-24 дугаарлыг «Бүзүрел телефону» Кызыл хоорайда ажилдап эгелээнин дыңнадыр-дыр бис. Ынаар 9.00 шактан 17.00 шакка чедир долгап болур.

Кем-херек цүлгедии, оон ялазы

УЛУГ ХЕМЧЭЭЛДИГ НАРКОТИК ДЭЭШ

Улуг хемчээлдиг наркотик аймаан хоойлуга чөрүштүр садарын оралдашкан хамаатыга хамаарыштыр Кызылдың хоорай судунун үндүрген шииткелин Тыва Республиканың Дээди судунун кеземче херектеринин талазы-биле суд коллегиязы хевээр арттырган.

Омак Канчыыр деп хамааты улуг хемчээлдиг наркотиктиг бүдүмелдерни хоойлуга чөрүштүр садар деп тургаш, хамаарышпас чылдагаандан үүлгедиин эчизинге чедирип шыдаван. Ону РФ-тиң КК-ниң 30 чүүлүнүн 3 кезээ-биле болгаш 228.1 чүүлүнүн 3 кезээниң «г»

пунктузун езуугаар 4,5 чылда онза чурумнуг эдип чазаар колонияга херек эрттирер кылдыр шийткен. Эрткен чылдың август айда Омак Канчыыр садып-сайгарары-биле ховуга гашишти 18 кезек кылдыр белеткеп алган. Оон ниити деңзизи 110,682 грамм болган, ону улуг хемчээлдиг деп санаар.

Оозун Омак Кызылда дачазына чажырып алгаш, садып алыкчы бооп алган наркоконтроль ажилдакчызына 15 кезек, 95,497 грамм наркотикти 13 муң рубльге саткан. Бодунун үүлгедикчи чоруун ол шакынычаар эчизинге чедирип шыдаван.

Анатолий МОНГУШ,
Кызыл хоорайның прокурору.

ЧАШПАН

ШӨЛҮНДЕН — КОЛОНИЯЖЕ

Наркотиктиг бүдүмелди садар сорулга чок-даа болза, ону садып алгаш, шыгжап турган Кызыл хоорайның бир чурттакчызы ол дээш ниити чурумнуг колонияга бир чылды эрттирер.

Бо чылдың август айда Олег Хромов деп хамааты боду ажылаар дээш шөлдөн бир кезек гашиш белеткеп алгаш, ону бажыңына шыгжап алган. Хей-ниитинин корум-чурумун хайгаарап чораан шагдаалар көрүп кааш, Олег Хромов тырың бастырып каан чашпанын чажыраары-биле дашкаар үндүр октапкан. Милиция ажилдакчылары ону көрүп кааннар, ол

бүдүмелдин деңзизи 2,960 грамм болган. Ону база улуг хемчээлдиг наркотик деп санаар.

Бодунга ажыглаар дээш наркотик белеткеп ап турган хамааты 31 харлыг. Ол мурнунда база ийи удаа шийтирип чораан, өг-бүле-даа, ажил-агый-даа чок. Мындыг кижиле хосталгага турар болза, өскелерге хара чедирип болурун барымдаалааш, Кызыл хоорайның суду ону РФ-тиң КК-ниң 228 чүүлүнүн 1 кезээ-биле ниити чурумнуг колонияга 1 чыл дургузунда херек эрттирер кылдыр шийткен.

Василий КРИВДИК,
Тыва Республиканың прокурорунун улуг дузалакчызы.

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.

Кол редактор С.С. МОНГУШ.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор—2-01-35, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. e-mail: shyntuva@mail.ru

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдист—2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, очулга — 2-03-87, көдээ ажил-агый, чагаа — 2-17-09, үлөтпүр — 2-40-77. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш каттап үнөр. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 8350. Чагыр 148. Номери парлалгаже дужааганы: график езуугаар — 21.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЫБЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк «Тувакредит», Кызыл ИИН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектеринин талазы-биле яамызының Ортаагы Сибирде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бүрткүз.

Херечиледин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730. ТР-ниң «Тываполиграф» Күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезинге парлаан. (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыганы саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыялаар.